

Demokrácia és nemzeti hegemónia a 20. század eleji Magyarországon

„De ne higgyük, hogy a történelemben csak a siker igazol, s egy eredménytelen, de komoly erőfeszítés nem lehet tőkéje a nemzeti léleknek, amely vállalta.”

(Németh Lászlót átértelmezve¹)

■ A dualizmus kori Magyarország mint magyar nemzeti állam – Horvátország nélkül, vagyis csak a történelmi magyar anyaországot tekintve – 1900 és 1910 között fordulóponthoz érkezett. A magyar anyanyelvűek aránya (a magyar statisztika a nemzetiség megállapításánál az anyanyelvet tekintette meghatározó kritériumnak) 1900-ban elérte az 51,48, 1910-ben pedig az 54,56 százalékot. A Monarchiában megtartott utolsó – 1910-es – népszámlálás idején ez néhány tízezer híján 10 millió lakost jelentett a 18 millió 215 ezerből.²

Ezzel a magyar nemzet mint modern politikai közösség előtt megnyílt annak a perspektívája, hogy Magyarországon belüli domináns vagy hegemón pozícióját – amellyel a belpolitikai, így nemzetiségi kérdésekben teljes szuverén modern magyar állam 1867-es létrejöttének pillanatától rendelkezett – demokratikus körülmények között is fenntarthatassa. Végső soron tehát megnyílt annak a reális perspektívája, hogy a magyar nemzeti hegemónia a történelmi Magyarország területén az általános választójog bevezetésével nemcsak hogy fennmaradhasson, hanem elmélyülhessen és kiteljesedhessen.

Arra a tényre, hogy a többségi helyzet demokratikus körülmények között is biztosíthatja a nemzeti dominanciát, illetve (a nemzeti kisebbségek, pontosabban a számbeli kisebbségben lévő nemzeti közösségek szemszögéből tekintve a dolgot) nem képes feloldani a permanens nemzeti alávetettséget, először Bíró Béla figyelmeztetett a Limes-kör 1986. augusztus 30-i illyefalvi vitáján. Miközben a kör tagjainak többsége – velem az élen – meg volt győződve arról, hogy a román kommunista – immár egyértelműen etnokratikussá is váló – totalitarizmus³ várható bukása utáni liberális demokrácia garantálni fogja a kisebbségek kulturális autonómiáját, stb., Bíró Béla a következő – akkor valamennyiünket mehökkentő – okfejtéssel állt elő: „A liberális vagy pluralista demokrácia többségi demokrácia. Mint ilyen természeténél fogva, alapvetően és szükségszerűen képtelen a nemzetiségi konfliktusok demokratikus kezelésére, amit eléggé jól példáz a baszkok helyzete. Ha ez a kérdés felmerül, a liberalizmus és pluralizmus rögtön antidemokratikussá válik. Itt tulajdonképpen arról van szó, hogy a többségi demokrácia eleve önellentmondás. Éppen ezért én nem látom annak a garanciáját, hogy a pluralizmus a mi ügyünket megoldja.”

Amikor pedig azt látta, hogy egyszerűen nem értjük, mit is akar mondani, még hozzátette a következőket: „...a mi kelet-európai helyzetünkben, ahol egymással erősen szemben álló nemzeti érdekekről van szó, a demokratizáció, a többségi demokrácia mint eszköz elvileg nem elégséges ahhoz, hogy ezek a konfliktusok megoldódjanak. Képzelj[etek] el egy olyan Kolozsvárt, amely autonóm közületként, de a többségi demokrácia elve alapján működik.

– *Fábián Ernő*: Miért ne lehetne ezt elképzelni?

– *Bíró Béla*: A többségi demokrácia elve alapján tökéletesen folytatható az, ami van.²⁴

Bíró Bélának ezek a látnoki szavai később sokszor eszembe jutottak, de igazi értelmüket csak akkor fogtam fel, amikor pár évvel ezelőtt elolvastam Vladimir Jabotinsky *Binacionális Palesztina* című, 1930-ban keletkezett írását.⁵ Ebben az ún. revizionista cionizmus⁶ megalapítója felidézi az oroszországi cionisták 1906. decemberi kongresszusát, amelyet a finn fővárosban tartottak. Az ott elfogadott *Helsingforsi program* kimondottan csak Oroszországgal foglalkozott, de valójában az volt az álláspontjuk, hogy a világ valamennyi országát binacionális, pontosabban multinacionális alapokon kellene újjászervezni.

„Mindenekelőtt Magyarország lebegett a szemünk előtt – írta Jabotinsky – a maga öt, továbbá Ausztria a maga kilenc és Szent Oroszország a maga 104 nemzetiségével. Leszögeztük, hogy valamennyi ilyen birodalomban, legyen az nagy vagy kicsi, a szóban forgó nemzetiségeket a többiekkel teljesen egyenrangú »állam-nemzeteknek« kell tekinteni, belső autonómiájuk garantálásával. A multinacionális egyenrangúság elvének az államon belüli valamennyi faj esetében a lehető legszigorúbban érvényesülnie kell, attól függetlenül, hogy a lakosság kilencven százalékát teszi ki, vagy csak néhány százalékot.

A helsingforsi utópia természetesen sohasem valósult meg, sem Oroszországban, sem máshol. De én bízom benne, hogy az első ország, ahol teljes mértékben meg fog valósulni, a mi saját Palesztinánk lesz – azaz amikor majd mi zsidók leszünk az urai. De attól tartok, ez vajmi kevésbé fogja megbékíteni azokat az arabokat, akik egyáltalán nem akarják, hogy mi zsidók valaha is Palesztina uraivá váljunk; ők ugyanis nyilvánvalóan azt gondolják, hogy a *legfőbb „nemzeti” tény bármely országgal kapcsolatban nem a jogokkal, hanem a számokkal függ össze: azzal, hogy ki van többségben, és hogy mekkora a többsége.*

Mivel bízom a haladásban, meg vagyok győződve arról, hogy egy évszázadon belül valamennyi ország a Helsingforsi programnak megfelelően fog berendezkedni. *De mindez nem akadályozhat meg egyetlen olyan országot sem, amelyben a fajok egyike jelentős többséget alkot, abban, hogy de facto ennek az egyetlen fajnak a nemzeti állama legyen, és az egyenlő jogok bármilyen sokasága, bármilyen őszintén érvényesüljenek is, soha nem lesz képes arra, hogy akár a legcsekélyebb mértékben is befolyásolja a többség vastörvényét, amely hosszú távon meghatározza – különösen egy rendes liberális alkotmány esetén – az állam nemzeti jellegét. Az etnikai többség túlsúlya végül is érvényesülni fog, és ennek a többségnek a nemzeti jellemvonásai elkerülhetetlenül áthatják az államélet minden vonatkozását, a Törvénykönyv összes bi-, vagy tri- vagy heptanacionális paragrafusai ellenére.*

A mi esetünkben ez azt jelenti – zárul Jabotinsky okfejtése –, hogy amennyiben mi zsidók arra lennénk kárhóztatva, hogy örökre kisebbségben maradjunk Palesztinában, éljünk bár az elképzelhető legjobb binacionális alkotmány sáncai között, ha Palesztina esetleg a maga egészében arab nemzeti állammá válik, fokozatosan, ám elkerülhetetlenül el fogja törölni a mi zsidó sajátosságaink minden lényegi kifejeződését. Ha viszont a zsidók kerülnek többségbe Palesztinában (mely esetben természetesen gondunk lesz rá, hogy országunkat a legtökéletesebb binacionális alkotmánnyal lássuk el), a folyamat épp ellenkezőleg, a mind hangsúlyozottabb és teljesebb zsidó nemzeti állam irányába mutat. [*Kiemelések tőlem: M. G.*]

A fentiek értelmében elmondhatjuk, hogy ha az első világháború által drasztikusan megszakított és lényegében a napóleoni háborúk befejezése óta tartó lineáris történelem hús vagy harminc évvel tovább tart, a Horvátország nélküli Magyarország 55 százalékos magyar többsége minden további nélkül 60 vagy 65 százalékosra emel-

kedhetett volna. Ezzel az „egységes magyar nemzeti állam”-nak, „a többség vastórvé-nye” alapján, minden esélye meglett volna arra, hogy egy „rendes liberális alkotmány” mellett is fennmaradjon és prosperáljon (különösen, ha tekintetbe vesszük, hogy a magyar többség nem egyetlen, hanem öt kisebbségi nemzeti közösséggel állott szemben, amelyek közül kettő – a német és a szlovák – mind abszolút számokban, mind százalékarányában csökkenő tendenciát mutatott, a román, a szerb és a rutén pedig stagnált⁷⁾).

Ezzel a világeért sem szeretném a kiegyezés korabeli magyar politikát és különösen nem Tisza István politikáját (aki 1910-ben azt fejtegette az akkor még az ő hatása alatt álló Károlyi Mihálynak, hogy „előbb a húszmillió magyar állampolgár nem magyar felét is meg kell magyarosítani, és csak akkor, ha ez megtörtént, lehet és szabad beszélni demokráciáról Magyarországon”⁸⁾) visszamenőleg mindenestül igazolni. Az akkori magyar nemzeti állam tényét és az immár többségbe került magyarságnak a többi magyarországi nemzeti közösséggel szembeni hegemon pozícióját mint az állam nemzeti jellegéből adódó természetes, azaz elkerülhetetlen adottságot azonban elfogadom. A fentiekből adódik annak a belátása is, hogy 1910-ben a helyzet még alapvetően nyitott volt, és a dolgok alakulhattak volna másképp is, mint ahogy alakultak. Vagyis az összeomlás és az országvesztés nem volt előre megírva, és így a nyitottan értelmezett történelem szemszögéből visszatekintve a száz év előtti magyar helyzetre, azt nem apologetikusan vagy polemikusan, hanem megértéssel kell szemlélnünk. A geopolitikai bukás lehetőségét – de nem elkerülhetetlenségét! – is folyamatosan szem előtt tartva persze, mind a világháború kitörése előtt, mind pedig azután.

Ha így közelítjük meg a történelmi Magyarország mint „multinacionális” magyar nemzeti állam problematikáját, akkor azt is jobban megérthetjük, hogy volt egy komoly történelmi esélyünk, és igyekeztünk is azt megragadni, de – geopolitikai sors-társunkkal, Németországgal⁹⁾ együtt – végül is rajtavesztettünk. Ezért azonban sem önmagunkat, sem szövetségeseinket, sem pedig a velünk elbánó ellenfeleinket nem szabad hibáztatnunk. Tragikus helyzetek mindig is voltak és valószínűleg mindig is lesznek a történelemben.

A szemlélet- és paradigmaváltás, amit javasolok, mindenekelőtt a saját történelmünkhöz való felszabadultabb viszonyulást teszi lehetővé. Ez a felszabadultság, a történelmi determinizmus és a történelmi voluntarizmus téveszméivel való szakítás (amelyek vagy azt sugallják, hogy a magyar nemzeti állam megsemmisülése elkerülhetetlen, vagy azt, hogy a gonosz belső és külső ellenség műve volt) egyben a magyar nemzet jelen állapotát jellemző tragikus kiúttalanság mélyebb, nem csupán ilyen-olyan kormányzati zásutkákat ostorozó megértéséhez is elvezethet.

A paradigmaváltás ugyanakkor rávilágít arra is, milyen módszertani veszélyekkel jár mind a történettudomány, mind a politikai elmélet és általában a politikai gondolkodás számára az az eljárás mód, amely a magyar nemzeti közösségek Trianon utáni nehéz és felháborító helyzetéből kiindulva, amely viszont az utódállamok nemzeti hegemoniára törekvő politikájának a természetes következménye, a magyar nemzeti hegemonia politikáját visszamenőleg elítélendőnek tarjta, mégpedig nemcsak konkrét megnyilvánulásaiban, hanem elvileg – *mint nemzeti hegemoniát*.

Mindenekelőtt lássuk, miben is állt a korábban említett döntő nemzetpolitikai fordulat. Katus László a következőket írja erről: „A természetes szaporodás – a kívándorlási veszteség levonásával – 1850–1910 között több mint hárommillióval növelte a magyarság számát. A tényleges növekedés azonban meghaladta az ötmilliót, s ez azt jelenti, hogy legalább kétmilliót a magyarság asszimilációs nyereségének kell tekintenünk. Ebből mintegy 700 ezer volt zsidó, félmillió német, 400 ezer szlovák, 150-150 ezer román, illetve délszláv s 100 ezer egyéb eredetű. Az első világháború

kitörésekor a magukat magyarnak vallók közül minden ötödik vagy maga lett magyarrá, vagy olyan családból származott, amely a közvetlen megelőző két nemzedék során vált magyarrá. Vajda János joggal írta 1896-ban: „ami a rohamos megmagyarosodást illeti, ...ilyenre nincs példa semmiféle nemzet történetében.”¹⁰

Katus László szerint „az asszimiláció alapján és egészében véve természetes és spontán folyamat volt”.¹¹ Nem óhajtok ezzel a tézissel vitába szállni, csupán megálapítom, hogy az 1850 és 1910 közötti hatvan évet az asszimiláció mértéke és üteme szempontjából nem lehet egységes folyamatnak tekinteni. Ez a szerző által közölt egyik táblázatból is kiderül, amely azt mutatja, hogy míg 1850 és 1880 között a magyar nemzetiségűek, illetve magyar anyanyelvűek aránya csupán 34 százalékkal nőtt, 1880 és 1910 között ez a növekedés már 55 százalékot tett ki.¹²

A különbség azonban valószínűleg jóval nagyobb volt. Kövér György joggal nevezzi meglepőnek, hogy „a történetírásban az 1851-es adatok néha természetes módon kerülnek az 1880-tól rendelkezésre álló anyanyelvi statisztikák mellé”, miközben jól ismert tény, hogy az 1850–51-es, katonai úton végrehajtott osztrák összeírás, amely csak Magyarországon tudakolta a lakosok „nemzetiségét” is, jócskán alábecsülte a magyarság arányát.¹³

Kövér György szerint a magyar anyanyelvűek számának 1890 és 1900 közötti „feltűnő megugrása” azzal is összefügghet, hogy a népszámlálási adatfelvétel anyanyelvre vonatkozó kérdőpontja megváltozott. Míg 1880-ban és 1890-ben így hangzott a kérdés: „Mi az anyanyelve? (azonkívül mely hazai nyelvet beszél még?)”, 1900-tól a kérdés első fele „lényegi átalakuláson ment keresztül”: „Mi az anyanyelve, vagyis az a nyelv, amelyet magáénak vall s legjobban és legszívesebben beszél?” Ez közelített a Monarchia nyugati felében használatos formulához, amely az ún. hétköznapi beszélt nyelvet (*Umgangssprache*) tudakolta.

Az „abszolút többséget jelentő bűvös 50% fölé” történő „előrenyomulás” több tényezőnek volt köszönhető. Mindenekelőtt annak, hogy „a századfordulón az anyanyelvi csoportok természetes szaporodása csak a szlovákok és a ruténok esetében múlta felül a magyar anyanyelvűekét”, e két népcsoport kivándorlási aránya ugyanakkor „messze a legmagasabb volt a magyarországi nemzetiségek között, miközben a nemzetiségek mindegyikének kivándorlása saját létszámához viszonyítva felülmúlta a magyarokét”.

A másik fontos tényező a magyar nyelvhasználat terjedése volt, amelynek értelmezése során Kövér György – nagyon helyesen – különbséget tesz a kulturális hasonulás, vagyis az akkulturáció és a strukturális beolvadás, vagyis az asszimiláció között, jelezve, hogy az előbbi szükséges, de nem elégséges feltétele az utóbbinak. Mindenesetre – és én ezt tartom különösen fontosnak – mindkét, egymással szorosan összefüggő folyamatban kimutathatók az „uralmi vagy alávetettségi mozzanatok”, „valamint egyfajta többségi-kisebbségi dimenzió is, bár az asszimiláció kényszerét távolról sem nyílt erőszak hozhatja okvetlenül működésbe”.¹⁴

Ha a zsidók és a magyar nemzeti állam viszonylatában Karády Viktor joggal beszélhet „implicit asszimilációs társadalmi szerződés”-ről,¹⁵ a németek és a szlovákok esetében inkább az *asszimilációs kényszerpálya* megjelölés tűnik célravezetőnek (mely értelemszerűen a kisebb – 2 százalék alatti – anyanyelvi csoportokra is vonatkozik). E két népcsoport létszáma – abszolút értékben – 1900-ban tetőzött, bár százalékos arányuk már 1890 és 1900 között is 1,25, illetve 0,65%-kal csökkent. 1900 és 1910 között ehhez további 1,45, valamint 1,24%-os csökkenés társult (a dualizmus idején megtartott utolsó népszámláláskor a németek létszáma 1 900 000, a szlovákoké 1 946 000 volt). Az akkulturációs-asszimilációs folyamatban betöltött jelentős szerepük az elsősorban beszélt második nyelvre vonatkozó adatok fényében is kitűnik. Eszerint a magyar anyanyelvűek között az „elsősorban németül is beszélők”

aránya 1880 és 1900 között 9,9%-ról 12,1%-ra, az „elsősorban szlovákul is beszélő-ké” pedig 3,4%-ról 3,8%-ra növekedett, és 1900 és 1918 között nyilván még ennél is magasabb értékeket ért el.

Ez a nyelvi magyarosodás „a politikai és gazdasági érintkezés és integráció csatornáin túl, amelyek Kövér György szerint „a nyelvi magyarosodás fő hordozói” voltak, főként két specifikus tényezőnek volt köszönhető: egyrészt annak, hogy a németek és a szlovákok multietnikus vallásfelekezetekhez tartoztak, másrészt annak, hogy felekezeti iskoláik (a jelentős egyházi vagyonnal rendelkező erdélyi szászokat leszámítva) nagyrészt magyar tannyelvű állami iskolákká alakultak, hogy hozzájussanak az állami támogatáshoz. „Már az Apponyi-féle törvény bevezetésének tanévében [vagyis 1907-ben] – írja Kövér – a németeknek és a szlovákoknak mindössze bő egyötöde járt saját tannyelvű intézetbe; a románoknál és a szerbeknél ez az arány a pravoszláv egyházi iskoláztatás jóvoltából 80% felett volt.”¹⁶ Az 1900-as években bekövetkezett nagyarányú csökkenés oda vezetett, hogy – mint Szarka László kimutatta – az 1876-ban szlovák nyelvterületen működő 2016 szlovák népiskolából 1913-ban már csak 354 maradt.¹⁷ Bár Kövérnek abban kétségtelenül igaza van, hogy „a népiszkolai adatok alapján [...] csak az akkulturáció jelenségei tárulnak a szemünk elé”, és „az iskoláztatási asszimiláció a felsőbb tanintézetekbe eljutó kevesek osztályrésze volt”,¹⁸ nyilvánvaló, hogy – hosszabb távon – a kisebb nyelvi közösségek mellett a németek és a szlovákok egy része jelenthette volna a további elmagyarosodás legfőbb bázisát. Természetesen anélkül, hogy teljes asszimilációjukra valaha is sor kerülhetett volna.

Ez a jelenség Temesvár és környéke példáján illusztrálható talán a legegyszerűbben. 1880-ban Temesvár lakossága 34 ezer főt tett ki. Ebből 55% volt német, 22% magyar, 10% román és 5% szerb. 1910-ben a lakosság 73 ezerre (tehát több mint a duplájára) nőtt. Ekkor német anyanyelvű volt 44%, magyar 39%, román 10% és szerb 5%.¹⁹ Nem kétséges, hogy a magyarok épp akkor kerülhettek relatív többségbe a városban, amikor a dualizmus kori magyar állam megszűnt létezni.

Hogy ez a demográfiai fordulat (magyar–német relációban) nemcsak hogy ténylegesen bekövetkezett, de viszonylag tartósnak is bizonyult, azt jól mutatják az 1930-as román népszámlálás idevágó adatai. Az ekkor összeszámolt 91 580 lakosból 27 807 vallotta magát német, 27 652 magyar, 24 217 román, 7 118 zsidó és 2156 szerb, horvát vagy szlovén nemzetiségűnek. Az izraelita vallásúakat az akkori román politika automatikusan zsidó nemzetiségűeknek tekintette, miközben döntő többségük magyarnak tartotta magát. Ez világosan kiderül az 1910-es adatokkal való összevetést inkább lehetővé tevő anyanyelvi megoszlásból is, amely a következő volt: 32 513 magyar, 30 670 német, 24 088 román, 1820 szerb, horvát vagy szlovén és 442 jiddis. Végül az összlakosságból 48 136 volt római katolikus, 24 307 ortodox, 9368 izraelita, 4690 református (ezek nagyrészt a környék néhány telepese magyar falvából költöztek a városba), 2279 evangélikus és 2056 görög katolikus vallású.²⁰ Mivel a 4690 református nagy valószínűséggel nem volt asszimiláns, megállapíthatjuk, hogy a 32 513 magyar anyanyelvű lakos túlnyomó többsége elmagyarosodott római katolikus németekből (pontosabban svábokból) és zsidókból állt. Ezzel egyidejűleg – továbbra is az itt most elsősorban szem előtt tartott magyar–német relációnál maradva – a Temes és Torontál megye Romániához került részeiből kialakított két háború közötti Temes-Torontál megye vidéki sváb lakossága egyáltalán nem magyarosodott el. (Ez eltért a jelentős vidéki magyar lakossággal is rendelkező Szatmár megye helyzetétől, ahol a vidéki sváb falvaknak a dualizmus idején megindult elmagyarosodása²¹ – a román hatóságok nem kis megrökönyödésére – a román érában is folytatódott.)

Temesvár esetét azért tartom különösen figyelemre méltónak, mert jól mutatja mind az elmagyarosodás folyamatának szinte ellenállhatatlan erejét egy olyan jelen-

tős vidéki városban is, amelynek egyáltalán nem volt magyar vidéki hinterlandja, mind pedig annak elkerülhetetlen korlátait ott, ahol a városok olvasztótégely-jellege nem játszott szerepet.

Összegzésképpen tehát – Katus Lászlónak, Kövér Györgynek, Karády Viktornak, Szarka Lászlónak, Baumgartner Bernadette-nek és Victor Neumann-nak, a történelemtudomány és történeti demográfia, a történeti szociológia és a nemzetiségtörténet kiváló szakértőinek az adatai és elemzései alapján – megállapíthatjuk, hogy a liberális magyar nemzeti állam ideológusa, Beksics Gusztáv által kategorikus imperatívusz-nak tekintett „egységes, oszdatlan állam, egységes, oszdatlan nemzet” magyar politikája,²² amely nemcsak többé-kevésbé hatékony törvényekben „öltött testet”, hanem az egész magyarországi közéletet áthatotta és meghatározta, *nélkülözhetetlen volt ahhoz, hogy az előadásom elején jelzett nemzetpolitikai fordulat bekövetkezhesék.*

A liberális Jókai Mór 1874-ben úgy vélte, hogy elvben ugyan helyes az általános választójog, de Magyarországon a gyakorlatban a következőképpen vetődik fel a kérdés: „Legyen-e egyáltalán egy magyar állam Európában, felelet rá: kilencmillió nem magyar hatmillió magyar ellen, általános választójoggal.” Ez „elveti még a lehetőségét is, hogy Magyarország mint egységes állam alkotmányos képviselőlet alapján létezzen valaha... Elveti államalkotásunk alapját... s utat nyit a szétbomlasztó szenvedélynek.”²³

Egy emberöltővel később Aurel C. Popovici, akit általában a Nagy-Ausztria federalizálását javasoló, 1906-ban megjelent könyve²⁴ kapcsán szoktak emlegetni, 1910-ben Bukarestben megjelent *Naționalism sau democrație. O critică a civilizațiunii moderne* (Nacionalizmus vagy demokrácia. A modern civilizáció kritikája) című kötetében a következőket írta az általános választójog esetleges magyarországi bevezetéséről: „Egy demokratikus magyar képviselőház – talán – le fog mondani a nemzeti nyelvek üldözéséről. De soha nem fog lemondani egy sor egyéb állami beavatkozásról, amelyek arra hivatottak, hogy a nemzetiségek jellemvonásait megrendítsék, kiegyenlítsék és eltöröljék.

Az általános választójog a románok számára nagy nemzeti fellendülést fog hozni. De csak egyik napról a másikra. Mert amint a nép nagy tömegei tudatára ébrednek a szavazatok erejének, csak anyagi érdekeik, csak »társadalmi« érdekeik fogják érdekelni őket. [...] A tömegek nem tudják értékelni a szabadságot mint kulturális tényezőt. Számukra az egyenlőség az eszmény. [...] És akkor a népek nacionalista képviselőinek befellegzett.”²⁵

Gondolatmenetem szempontjából nem releváns kérdés az, hogy be kellett volna vezetni az általános – férfi – választójogot a század eleji Magyarországon, vagy nem. Lehet, hogy ez stabilizálta volna a magyar nemzeti államot, lehet, hogy nem. „A nem magyar választók többsége – írja Katus László – akkor sem szavazott a nemzetiségi jelöltekre, amikor semmiféle hatósági nyomás nem érvényesült velük szemben.”²⁶ Ha a nemzetiségi pártok képtelenek voltak arra, hogy saját közösségeiknek a rendkívül szűkkeblű magyar választójogi törvény kritériumainak eleget tevő műveltebb és vagyonosabb rétegét kellőképpen mozgósítsák, nem valószínű, hogy ezt az általános férfi választójog bevezetése esetén nagyobb eséllyel tudták volna megtenni.

De az is lehet, hogy ez a helyzet nagyon hamar megváltozott volna, és akkor a választójog nagyfokú és főként gyors kiszélesítése a hatvanhetes platformot felvállaló pártok marginalizálódását és a Szociáldemokrata Párt és a nemzetiségi pártok meg erősödését maga után vonva teljesen megbénította volna a magyar politikai életet, és a Lajtán túlhoz hasonlóan a belső dezintegrálódást segítette volna elő.

A tényeknél és azok racionális extrapolációinál maradván²⁷ megállapíthatjuk, hogy a Lajtán túli nemzetiségi-nyelvi egyenjogúság, valamint az 1907-ben bevezetett általános – férfi – választójog tulajdonképpen azért segíthette elő a Reichsrath megbéní-

tásához vezető nemzeti ellentétek elmérgesedését,²⁸ az osztrák-németeken belül pedig a pángermán irányzat fokozatos megerősödését, mert a dualizmus kori Ausztria nem volt – nem lehetett – nemzeti állam (nemcsak azért, mert az osztrák-németek messze jártak az abszolút többségtől, hanem azért is, mert már volt egy német nemzeti állam). (Egyébként pontosan ezért válhatott „csonka-Ausztria” hosszabb távon önmagával megbékélő osztrák nemzetállammá.)

Az a döntő körülmény, hogy a dualizmus kori Magyarország viszont nemzeti állam volt, vajon gátolta vagy elősegítette az ország demokratizálódását és belső-külső konfliktusainak kezelését?

Pulszky Ágost a Társadalomtudományi Társaság első felolvasóülésén, 1901. február 8-án megtartott előadásában rámutatott, hogy „a távol jövőben az emberiség öntudatra jutásának arányában mindig valószínűbb is, lehetőbb is, szükségesebb is a demokratikus szervezet mint megfelelő társadalmi és állami alkat és gépezet”, de „kétségtelennek” nevezte azt is, hogy „a változatos viszontagságokban, amelyekben keresztül ezen céljig eljuthatunk, a demokrácia nem az egyedüli és nem az egyedül lehető és alkalmas kormányforma”.

Magyarországról Pulszky a következőket mondotta: „Minekünk talán többfelé és több irányban kell küzdenünk, mint bármely más nemzeti és bármely más európai társadalomnak, és éppen azért az a természetes és kitörölhetetlen és minden törekvés dacára is állandó jellege van történelmünknek, hogy egyenes vonalban, egyszerű, ellenkezés nélküli demokratikus fejlődés hazánkban sohasem következhetik be akadálytalanul, hosszú időre.”²⁹

A realista Pulszkyval szemben a magyar politikai gondolkodás másik – idealista – végletét tanítványa, Jászi Oszkár képviselte. Ő meg volt győződve arról, hogy a demokráciát nemcsak általános politikai értelemben kell érvényesíteni, hanem nyelvi és kulturális értelemben is, mégpedig a nemzetiségek nyelvi és kulturális identitásának az elismerésével és intézményi garatálásával. Jászi felfogásában az így értelmezett demokrácia képes lehet arra, hogy megoldja a nemzetiségi kérdést és egyáltalán a magyar nemzeti állam alapvető dilemmáját. A magyar állam „fennmaradását” és a „konszolidált állami életet” addig nem lehet biztosítani, ameddig „az ország egyik része hadban áll a másik részével”. Ha viszont az elnyomó politika helyett „a kultúra legalacsonyabb szintjén álló” nemzetiségi néptömegeknek „megadjuk... a *kulturális anyanyelvű létminimumot*”, akkor közelebb hozhatjuk őket a magyarsághoz, „mivel a nemzetiségi törekvés végeredményben nem a szétválás tendenciája, hanem a kultúregységnek tendenciája”. A demokráciának ezt a misztifikálását (amiben – természetesen ellenkező előjellel – az önmagát öntudatosan „reakciós”-nak nevező Aurel C. Popovici is osztozott³⁰) a „kicsit a jövőbe” tekintő Jászi még tovább fokozza: az akkori formájában szerinte bukásra ítélt kapitalizmus helyébe lépő „munkásdemokrácia ki fogja alakítani az Európai Egyesült Államokat”, amelyben „népszavazás fog dönteni az államok hovatarozása fölött”. A kirekesztő politika folytatódása esetén nem kétséges, hogyan fog végződni egy ilyen népszavazás, de az sem – sugallja Jászi –, hogy ellenkező esetben számítani lehet a nemzetiségeknek a magyar állam iránti lojalitására. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy Jászi ezt egy-két generációs távlatban képzelte el, és a történelem nem adott ennyi időt Magyarországnak. De a lényegen ez nem változtat: azon, hogy Jászi szerint az egységes és oszthatatlan magyar államon belül igazságot lehet szolgáltatni „nemcsak Kossuthnak, hanem Jancunak és Stúrnek is”.³¹

Az idő próbáját kétségtelenül Pulszky Ágost realista koncepciója³² állta ki mind a „demokrácia”, mind a „nemzetiség” kérdésében. Az előadása megtartása után néhány hónappal elhunyt Pulszky testamentumának is tekinthető jóslatot, hogy ti. demokratikus fejlődés Magyarországon „sohasem következhet be akadálytalanul,

hosszú időre”, tökéletesen igazolja Huntingtonnak a demokrácia három hullámáról és eddigi két ellenhullámáról kifejtett elmélete.³³ A felfogását összegző táblázatból³⁴ kiderül, hogy Magyarország – a Romanov, Habsburg és Hohenzollern Birodalmak utódállamaival (egészen pontosan Csehszlovákiával, Lengyelországgal, valamint Észtországgal, Lettországgal és Litvániával) együtt az első világháborút követően még be tudott kapcsolódni a demokrácia első, történelmi hullámába, majd ezt követte – valamennyi említett országban – a húszas-harmincas években kibontakozó antidemokratikus ellenhullám (mely Magyarországot, mint tudjuk, nem sokkal az 1920 elején megtartott első, immár demokratikusnak tekinthető választások után³⁵ – elsodorta). A demokrácia második, 1945-ben elkezdődött hullámába Kelet-Európából már csak Csehszlovákia és Magyarország tudott – rövid időre – bekapcsolódni, hogy aztán a harmadik hullám kommunista világot is elérő periódusában Magyarország immár az élre kerüljön.³⁶

A fentiek alapján tehát elmondhatjuk, hogy az alapvetően még a magyar nemzet 19. századi demográfiai kereteit szem előtt tartó Pulszkynek ugyan felróható, hogy a demokrácia magyarországi esélyeit és tartósságát mérlegelve nem gondolt arra, hogy a többségi helyzet elérésével a választási demokrácia – legalábbis nemzetiségi összefüggésben – immár Magyarországon is bevezethető lett volna, de abban feltétlenül igaza volt, hogy a nemzetiségi és az ezekkel szorosan összefüggő nemzeti konfliktusok (a „területi arisztokrácia” meglétéből adódó társadalmi konfliktusokat most mellőzve) „természetes és kitörölhetetlen” módon és „minden törekvés dacára is állandó jelleggel” meghatározzák a magyar társadalmat és a magyar államot.

Mit jelent ez? Azt, hogy az alapkonzfliktus meglétéhez viszonyítva a demokrácia kérdése ugyan fontos, de csupán járulékos probléma. Vagyis a többségi demokrácia természetesen legitimizálja a többségi nemzet uralmát (ameddig a nemzeti állam és egyáltalán az állam mint modern kori politikai közösség fennáll), de attól az még továbbra sem lesz elfogadható az örökös kisebbségi létre kárhoztatott közösségek számára.

Az „egy politikai nemzet” a történelmi Magyarországon természetesen „fikció”³⁷ volt, az „egységes magyar nemzeti állam” pedig „ábránd”.³⁸ Legalábbis abban a fontos, de nem döntő fontosságú értelemben, hogy a román, szerb és szlovák nemzeti tudatú elitiek és azok aktív és passzív támogatói nem tekintették magukat a magyar nemzethez tartozónak, az egységes magyar nemzeti államot pedig éppen nemzeti szempontból nem tartották sem valóságosnak, sem legitimnek. Ez a „vétó” azonban pontosan azért nem lehetett perdöntő, mert együttesen is, külön-külön pedig még egyértelműbb módon egyszerűen kevesebben voltak, mint a magyarok. Így az „egy politikai nemzet” és az „egységes magyar nemzeti állam” mint normatív jogi és politikai alapelv mégiscsak érvényesült – *de jure* mint kizárólagos magyar politikai nemzet és mint nemzeti szempontból maradéktalanul egységes magyar állam, *de facto* pedig mint magyar nemzeti hegemonia.

A hegemonia nem jelent feltétlenül szupremáciát is. Az utóbbi eset akkor áll elő, amikor – mint erre Pulszky is utalt finoman, a magyarországi és a svájci helyzetet implicit módon összehasonlítva³⁹ – az egy országon belül létező nemzetiségek kulturális szempontból nem egyenrangúak. Nem tudhatjuk, hogy a demokrácia bevezetése (amire az első világháborút követően – egy más, német regionális hegemoniájú geopolitikai kontextusban – Magyarország egyben maradása esetén is minden bizonnyal sor került volna) maga után vonja-e a magyar kultúrfőlényről, vagyis a szupremáciáról való lemondást is, hiszen az még annak a Jászynak az egész felfogását is áthatotta,⁴⁰ aki az állampolgári egyenlőségen túl a nem magyar nemzetiségek nyelvi és kulturális egyenjogúságának a biztosítását is elengedhetetlennek tartotta. Az igazán fontos itt azonban az, hogy amennyiben elment volna idáig – mint ahogy előbb-

utóbb elment volna –, az semmit sem változtat a magyar hegemonia tényén és azon az alapvető adottságon, amely a nemzeti öntudatukhoz ragaszzkodó közösségeket a mégoly demokratikus berendezkedésű magyar nemzeti állammal változatlanul szembeállította volna.

A fentiekből következően nem lehet a 20. század eleji Magyarországot azért hibáztatni, hogy „antidemokratikus” berendezkedése és politikája volt a „hibás” azért, hogy a nemzetiségi és az ezekkel szervesen összefüggő nemzeti konfliktusokat nem lehetett megoldani és kiiktatni, és így azok „elkerülhetetlenül” az ország összeomlásához és szétdarabolódásához vezettek. Ezeket a konfliktusokat akkor éppen úgy nem lehetett feloldani, mint ahogy ma sem lehet. A lényeg az, hogy ameddig a nemzeti állam mint olyan létezik, és a nemzeti államokon belül léteznek az uralkodó nemzetétől eltérő nemzeti tudattal bíró közösségek, ezek a konfliktusok nem oldhatók fel, mert ez utóbbiak sohasem térhetnek napirendre afölött, hogy a többségi nemzet hegemoniája alatt élnek.

Kende Péter a kilencvenes évek elején előbb két francia nyelvű publikációban,⁴¹ majd 1991 és 2002 között magyarul több alkalommal is visszatérve a témára, mintegy Jászi Oszkár század eleji koncepcióját korszerűsítve azt ajánlotta a kelet-európai régebbi és újabb nemzetállamok figyelmébe, hogy fontolják meg a többnyelvű politikai közösség, azaz politikai nemzet bevezetését. Egy ilyen „nemzetközösség” vagy „államközösség” „két hallgatolagos konvenciót feltételez”: az egyik a kisebbségeket kötelezné „a területi közösséggel való politikai azonosulásra”, a másik a többségi nemzeteket „az államnemzeti dominanciáról való lemondásra”. Mivel a térség „etnikailag és nyelvileg olyan erősen megosztott, hogy kultúrnemzeti alapon nem hozható politikai nyugvópontra”, a politikai nemzet olyan formáját kell kitalálni, amelyben például a székely ember mint a magyar népközösség része „egyszermind a romániai »nemzetközösség« tagja”. Nem alkothat nemzetiséget, mert ez a fogalom „a nemzeti különállás tartalmával töltődött meg, márpedig – a harmonikus együttélés érdekében – el kell ismerni minden meglévő kelet-európai állam jogát arra, hogy egységes politikai közösség kialakítására törekedjék”, amely azonban nyelvi és kulturális, vagyis végső soron „népi” értelemben plurális, nem pedig homogén. A „nemzetközösség” mint „a nemzetnek nevezett politikai közösség” sajátos formája mesterseges konstrukció, és ha az ilyen megegyezésem alapon kialakított formák létrejöhetnek a federalizált Belgiumban vagy a regionalizált Spanyolországban, akkor létrejöhetnek Kelet-Európában is. „Vagyis – hangzott Kende Péter optimista konklúziója az 1991 januárjában megrendezett dunaszerdahelyi konferencián, amelyen én is részt vettem⁴² – *kedvező feltételek mellett a vegyes népiségű nemzet létezhet, megélhető*”.⁴³

Újabb tapasztalatok című írásában Kende kénytelen volt megállapítani, hogy „Kelet-Közép-Európa s különösen a Balkán politikai fejlődése a kilencvenes évek folyamán olyan irányt vett, amely a »nemzetközösségi állam« gondolatát [...] illuzórikussá teszi. [...] a nemzeti többség se Romániában, se Szlovákiában, se Bulgáriában, se Horvátországban, se Szerbiában nem hajlandó [a kisebbségeket] »államalkotó«, vagyis a most épülő új államiságot *egyenrangúan konstituáló* társnemzetnek, népelemnek elfogadni. [...] Valamennyi itt élő nép nemzetállami létre pályázik [...]. Az állam ezé a nemzeté, senki másé.”

Kende Péter – 2000-ben – mindebből azt a következtetést vont le, hogy „nemcsak a nemzet, hanem a politikai nemzet fogalma is másképp vetődik fel Európa keleti felén, mint tőle nyugatabbra”.⁴⁴ Nos, a legutóbbi évek katalóniai, flandriai és skóciai szecessziós törekvései⁴⁵ arról győzhettek meg bennünket, hogy a társulásos (konszociációs) vagy megegyezésem (konszenzusos) demokrácia különböző formái sem képesek az eltérő nemzeti közösségek egy államon belüli együttlétéből adódó alapkonfliktust fel- és megoldani. Spanyolországban ott van az ún. alkotmányos régiók

kialakítását is lehetővé tevő regionalizmus, Nagy-Britanniában a teljes politikai önkormányzatot biztosító devolúció, Belgiumban pedig a nyelvi és területi közösségek egyenrangúságán alapuló föderalizmus, amelyek Kelet-Közép- és Délkelet-Európában elképzelhetetlen jogok és intézményi biztosítékok tömegével igyekeznek garantálni az államon belüli különböző identitású közösségek harmonikus együttélését, de az érintett nemzeti közösségeknek ez természetesen még mindig nem elég. A katalánok nemzetnek tekintik magukat,⁴⁶ de a spanyol alkotmányra hivatkozó Madrid erről hallani sem akar, a skótok és a flamandok pedig – egyelőre – egyfajta konföderációt szeretnének. London ehelyett felajánlotta Edinburghnak a függetlenséget, (némi joggal) remélve, hogy a skótok többsége ezt most még nem fogja támogatni, Brüsszel és Vallónia pedig bénultan nézi, hogy Flandriában hogyan alakulnak az erőviszonyok.

A konszociációs demokráciának, amelyet annak idején a *Provinciában*⁴⁷ én magam is „a plurális társadalmak (Arend Lijphart) sajátos körülményei között a maximális stabilitást biztosító politikai berendezkedésnek” neveztem,⁴⁸ kétségtelenül jóval nagyobb a „potenciálja többség és kisebbség viszonyának harmonizálására”, mint az individuális jogokat maximalizáló és a közösségi jogokat minimalizáló klasszikus liberális demokráciának⁴⁹ – ám a jelek szerint mégsem tudja az eltérő nemzeti közösségek egy államon belüli együttlétéből adódó alapkonfliktust fel- és megoldani. A tartományi autonómiákat megengedő, de az „egy nemzet fikciójához” ragaszkodó nemzeti állam, mint például Spanyolország, nyilván még kevésbé.

Ez a modern nemzeti államnak mint politikai közösségnek a felépítéséből vagy ha úgy tetszik, hegemonisztikus szerkezetéből adódó alaptény⁵⁰ a nemzeti államok számtalan variációjának megfelelően nagyon sokféle konkrét formát ölthet, de ettől még maga az alaphelyzet – a nemzeti (vagy a deklaráltan multinacionális államok esetében: az állami) hegemonia – ugyanaz marad.

Így a „nemzeti vagy etnikai demokrácia”, amely a liberális demokráciákhoz hasonlóan mindenki számára biztosítja az általános állampolgári jogokat és a politikai hatalomért folytatott versengés egyenlő feltételeit, miközben az államot „a társadalmat alkotó domináns csoport nemzeti törekvéseinek hordozójaként” a többségi nemzet homogenizációs politikájának szolgálatába állítja, és amely – mint Romsics Ignác Kende Péter látéletével egybehangzóan megállapítja – „belátható ideig” még „Kelet-Közép-Európa tipikus politikai rendszere lesz”,⁵¹ minőségi értelemben nem különbözik sem a demokratikus nemzeti államok más, mai formáitól, sem a nemzeti állam antidemokratikus vagy még-nem-eléggé-demokratikus korábbi változataitól. Bár az utóbbiakkal szemben (elsősorban azokra gondolok itt, amelyekben a domináns nemzet már többségben volt): éppen azért, mert demokratikus, tehát legitim, a nemzeti hegemonia, illetve alávetettség tekintetében véglegesebb és kérlelhetetlenebb,⁵² vagy legalábbis ma annak tűnik.⁵³

A kérdés mondhatni teljes politológiai szakirodalmát feldolgozó izraeli Ilan Peleg érdekes álláspontra helyezkedik. „A demokratikus rendszer bevezetését a megosztott társadalmakba – írja – a belső konfliktus⁵⁴ megoldásának szokták tekinteni, holott a valóságban ez nagyon ritkán van így. Az alapvető társadalmi különbségek gyakran meghatározóak maradnak a demokrácia ellenére. A többnemzetiségű demokráciákra általában inkább jellemző az egység és a homogenitás követelménye és a különbségek realitása közötti őrlődés, mint a többnemzetiségű nem demokráciákra [*non-democracies*].”⁵⁵ Azt is helyesen látja, hogy számos – akár az individuális jogokat, akár a csoportjogokat előnyben részesítő – demokratikus berendezkedés „szabályozni” és „lehetőleg csökkenteni” képes az etnikai konfliktusokat. Alaptétele azonban – hogy ti. a hegemonisztikus állam *per definitionem* nem demokratikus [*undemocratic*], és hogy az állam etnikai semlegességén és az állampolgári egyenlőségen alapu-

ló „liberális demokrácia inherens logikája alapvetően összeegyeztethetetlen a hegemónizmuséval” – enyhén szólva problematikus.⁵⁶ Nem hinném, hogy „a demokráciának a hegemónisztikus állammal szembeni ereje” olyan „óriási” volna, mint Peleg állítja, különösen, hogy az utóbbi két évtized ilyen értelemben vett fegyvertényei között emlegeti Észtország, Lettország és Szlovákia „liberalizálódását” is. És arról sem vagyok meggyőződve, hogy „a polgári állammodell” [*civic state model*], amely „valamennyi állampolgárnak egyenlő és széles körű állampolgári jogokat biztosít, függetlenül azok etnikai származásától”, annyira szemben állna a „hegemónisztikus állammodellel”.⁵⁷

Peleg álláspontjának igazi gyenge pontja akkor tűnik elő, amikor az izraeli helyzetet elemzi. Az „illiberális” izraeli rendszer – szerinte – nem tekinthető a szó szoros értelmében vett nyugati liberális demokráciának „sem az egyénnel szembeni egyenlő elbánás, sem az állam valamennyi társadalmi csoporttal szembeni semlegesége tekintetében”. Ez eddig rendben is volna. A bajok ott kezdődnek, amikor az izraeli szerző végig „arab kisebbségről” beszél, amelynek a jogait nem tartják tiszteletben, megfélemlítve arról, hogy az izraeli arabok jelentős része nem egyszerűen „arab”, hanem immár „palesztin” identitású, és – ezzel szoros összefüggésben – nem „kisebbségnek” vagy „etnikai csoportnak”, hanem a palesztin nemzet részének tekinteti magát.⁵⁸ És ott végződnek, amikor az izraeli „etnonacionalisták” és az arab kisebbség jogait felkaroló és az ún. kétállami megoldást támogató „liberális demokraták” ellentétét tárgyalva kiemeli, hogy végeredményben az utóbbiak is nacionalisták, illetve cionisták, csak éppenséggel annak liberális vagy polgári [*civic*] változatát képviselik. Tehát a „jó”, a nemzeti célrendszer [*national agenda*] mint olyat elutasító oldalon gyakorlatilag nem áll senki.⁵⁹

Ebből a liberáldemokrata légüres térből nagyon árnyaltan le lehet írni és be lehet valamilyen skatulyába sorolni egy sor „etnikai konfliktust” Sri Lankától Moldován keresztül Quebecig, de semmi esetre sem lehet megfelelően értelmezni azokat a latens vagy akut konfliktushelyzeteket, amelyekben két egymást kizáró nemzeti tudat és nemzeti ambíció ütközik egymással.⁶⁰

Mindezek után – és alapján – feltevődik a kérdés: mi értelme van annak, hogy a 20. század eleji⁶¹ Magyarországhoz még mindig polemikusan viszonyulunk,⁶² mint ha – nyilván a mai magyar (kisebbségi helyzetben lévő) nemzeti közösségek vélt érdekeit is szem előtt tartva – jobban rá lennének hangolódva a korabeli román, szerb és szlovák – és az azokat támogató nyugati (brit, francia stb.) – narratívákra, mint a magyarra. Amelyet persze nincs sok okunk abszolút értelemben „szépnek” vagy pláne „jónak” nevezni, de hogy a „mi” számunkra jó volt, az kétségtelen. Mint ahogy az is, hogy ami az első világháborús vereségből – és egyáltalán nem a magyar nemzeti-ségi politika „igazságtalanságaiból” – eredő geopolitikai földcsuszamlás után bekövetkezett és máig tart, az számunkra egyértelműen rossz.

Minerva baglya – mint Hegel figyelmeztet rá – alkonyatkor kezdi el röptét. A nemzeti állam a végét járja, de más dolog úgy eljutni ide, hogy maximálisan kiteljesítettük, vagy – a demokrácia felkarolásával – kiteljesíthetjük a saját – *per definitionem* hegemónisztikus – nemzeti államunkat, mint Európa legtöbb nemzete, így Trianon és különösen a demokrácia 1989-es nagy kelet-európai győzelme óta szomszédaink is tették és teszik, vagy úgy, hogy belátjuk: mi ezt az esélyt elvesztettük. Abban a kérdésben én most nem szeretnék állást foglalni, hogy vajon kik fognak tudni könnyebben felkészülni a most körvonalazódó poszt-nacionális és posztstatikus [*post-state-ic*] korszakra.⁶³ azok, akik a nemzetállamok korát sikerként, vagy azok, akik azt (nagyobbrészt, de nem kizárólag) kudarcként élték meg. A magyar nemzeti állam 1918–19-es összeomlásának történelmi frusztrációjával együtt kell élnünk, de

az akkori bukásból és a nemzetállamok későbbi útirányából végre le kellene vonni a megfelelő konzekvenciákat. *Volt egy a maihoz – és talán valamelyest a környékbeli maiakhoz – képest egészen más lélegzetű, de a többiekénél semmivel sem jobb vagy rosszabb nemzeti államunk, amelyet megpróbáltunk megcsinálni. Nem sikerült, és elbuktunk. De legalább volt, és erről soha ne feledkezzünk meg.*

■ JEGYZETEK

1. Az idézet kontextusához lásd Németh László a *kiegyezésről* [1939]. In: Cieger András szerk.: *A kiegyezés*. Osiris Kiadó, Bp., 2004. 313. A tágabb kontextushoz vö. Németh László: *Kisebbségben* [1939]. In: Németh László munkái. *Sorskérdések*. A szöveget gondozta Grezsa Ferenc. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1989. 408–482. Az idézet a 440. oldalon.
2. Vö. Katus László: *Nemzetiségi adatsorok a dualizmus korában*. In: *Magyarok a Kárpát-medencében*. Szerk. Glatz Ferenc. 2. kiadás. Pallas, Bp., 1989. História könyvek. 195.
3. Vö. Molnár Gusztáv: *Limes. Vitaindító előadás*. Buk., 1985. szeptember 20. In: Molnár Gusztáv szerk.: *Transzcendens remény. A Limes-kör dokumentumai*. 1985–1989. Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 2004. 9–35.
4. *A Limes-kör dokumentumai*. 200–202.
5. http://www.jabotinsky.org/multimedia/upl_doc/doc_191207_6398.pdf
6. A „revizionizmus” kifejezés jelentésváltozásairól egy Jabotinskyról szóló, nemrég megjelent esszé szerzője a következőket írta: „Ezt a csodálatosan proteuszi kifejezést alkalmazták már a 19. század végi német marxizmus egyik formájára, valamint a 20. század végi írók történetek egy csoportjára. De az 1920-as években azokra a nacionalistákra vonatkozott, akik érvényteleníteni vagy revidálni akarták országuk felosztását: a magyar revizionisták az 1920-as trianoni szerződést akarták megsemmisíteni, amelyről – nem ok nélkül – úgy vélték, hogy rendkívül igazságtalan és brutális módon feldarabolta a történelmi Magyarországot.” Jabotinsky és hívei ebben az utóbbi értelemben voltak revizionisták: ők az ellen tiltakoztak, hogy Churchill 1921-ben – akkor mint a Colonial Office főnöke – felosztotta a Földközi-tengertől az iraki határig terjedő „Palesztinát”, és a nagyob- b, Jordániaon túli részből létrehozta a mai Jordániát. A cionistákat elkésértette ez a döntés, de Chaim Weizmann, a Cionista Világszervezet vezetője tudomásul vette. Jabotinsky ezzel szemben nyíltan fellépett el- lene, a következő jelszó jegyében: „Zsidó többségű zsidó államot a Jordán mindkét oldalán!” (Geoffrey Wheatcroft: *Zionism's Colonial Roots*. The National Interest, May-June 2013. <http://nationalinterest.org/print/article/zionisms-colonial-roots-8377>)
7. Lásd a 2. jegyzetet.
8. Idézi Jászi Oszkár, in *A Habsburg-monarchia felbomlása*. Gondolat, Bp., 1982. 431.
9. Magyarországnak a tárgyalt időszakban geopolitikai szempontból – a nagyságrendi különbségektől függet- lenül – nem Ausztria, hanem Németország volt a sorstársa. Míg – német győzelem esetén – a sem nemzeti, sem politikai szempontból nem egységes Ausztria osztrák-német és cseh tartományai gyakorlatilag beintegrá- lódtak volna a Német Birodalomba, Magyarország mint egységes nemzetállam minden további nélkül fenn- maradhatott volna. Mind kül-, mind pedig gazdaságpolitikai értelemben – természetesen – a német érdekszfé- rán belül elhelyezkedve.
10. Katus László: *Nemzetek és népszaporulat*. In: *Magyarok a Kárpát-medencében*. 1989. 172, 174. Később a szerző ezeket a számsorokat és arányokat pontosította és némileg árnyalta: „1910-ben a 932 ezer izraelita val- lású lakos közül 705 ezer magyar anyanyelvűnek vallotta magát. A második legnagyobb csoportot a németek alkották: mintegy 600 ezerre tehető a 60 év alatt elmagyarosodott németek száma. A harmadik helyen a szlo- vákok állnak körülbelül 400 ezer főnyi veszteséggel. A maradék 300 ezer főleg katolikus délszlávokból (hor- vátok, szlovének, bunyevácok, sokácok), ruszinokból és egyéb kisebb bevándorló népcsoportokból (lengyelek, csehek, olaszok stb.) került ki. Minimális volt a magyarosodás a szerbek és a románok körében.” (Katus László: *Magyarország a Habsburg Monarchiában. 1711–1918*. In: *Magyarország története*. Fősz. Romsics Ignác. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2007. 702.)
11. Katus L. in *Magyarország története*. 2007. 702.
12. László Katus: *Multinational Hungary in the Light of Statistics*. In: *Ethnicity and Society in Hungary*. Ed. by Ferenc Glatz. Bp., 1990. 122.
13. Kövér György: *Kultúra és etnicitás*. In: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világ- háborúig*. 2. javított kiadás. Osiris, Bp., 2003. 151.
14. Vö. Kövér Gy.: i.m. 145, 152–153.
15. Vö. *Zsidóság és modernizáció a történelmi Magyarországon*. In: Karády Viktor: *Zsidóság és társadalmi egyenlőtlenségek (1867-1945). Történeti-szociológiai tanulmányok*. Replika Kör, Bp., 2000. 16.
16. Vö. Kövér Gy. i.m. 152–156.
17. Vö. Szarka László: *Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika, 1867-1918*. Pozsony, 1995.
18. Kövér Gy.: I.m. 157.
19. Vö. Ernő Deák: *Das Stadtwesen der Länder der ungarischer Krone (1780-1918)*. Ausgewählte Materiellen zum Stadtwesen. A. Königliche freistadte – Munizipalstadte. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1989. II/1. 313.
20. Vö. Victor Neumann: *The majority-minorities relationship in interwar Timisoara: between „fictive ethnici- ty” and „ideal nation”*. East & East-Central Europe Seminar, 9 October 2012, University of Oxford. “East and East-Central European Cities in Comparative Perspective: Minority and ‘Sub-cultural’ Identities”. –http://www.cantemir.ox.ac.uk/fileadmin/ohf/documents/Cantemir/Victor_Neumann_-_Interwar_Timisoara_-_Slides.pdf
21. Vö. Baumgartner Bernadette: *A szatmári svábok a XIX században*. – http://nemettortenelem.tti.btk.pte.hu/files/tiny_mce/File/19_szazad_E-publ/Baumgartner_Bernadette.pdf

22. Idézi Katus László (Nemzetiségi kérdés és nemzetiségi politika a kiegészítés után) in *Magyarország története. 1848–1890.* 2. kötet [6/2]. Akadémiai Kiadó, Bp., 1987. 1351.
23. Idézi M. Kondor Viktória: *Az 1875-ös pártfúzió.* Bp., 1959. 130–131.
24. Aurel C. Popovici: *Die vereinigten Staaten von Gross-Österreich.* Leipzig, 1906. A könyvet magyarra nem fordították le. Román fordítása 1939-ben jelent meg, amelyet 1997-ben újra kiadtak: *Stat și națiune. Statele Unite ale Austriei-Mari.* Studii politice în vederea rezolvării problemei naționale și a crizei lor constituționale din Austro-Ungaria. Editura Albatros, Buc., 1997.
25. Aurel C. Popovici: *Naționalism sau democrație. O critică a civilizațiunii moderne.* Studiu introductiv, îngrijire de ediție, note de Constantin Schifirneț. Editura Albatros, Buc., 1997. 24.
26. Katus L.: *A nemzetiségi kérdés és Horvátország története a 20. század elején.* In: *Magyarország története. 1890–1980.* 2. kötet. (7/2) Akadémiai Kiadó, Bp., 1983. 1016.
27. Érdekes gondolat kísérlet (vagy talán annál valamivel több is) volna megírni akár az általános férfi választójog 1907-es – az ausztriai választójogi reformmal párhuzamos – „bevezetése” utáni Magyarországé, akár az első világháborús német „győzelem” utáni magyar állam virtuális vagy kontrafaktuális történetét. Az általam javasolt paradigmaváltás szempontjából elegendő annak pusztán elvi fenntartása, hogy maga a valós történelem (amely szerint létezik) nem volt predeterminált, mint ahogy ma sem az. A virtuális történelemírás módszertanát és egy – témánk szempontjából figyelme méltó – példázatát lásd Niall Ferguson: *Virtual History: Towards a 'chaotic' theory of the past,* valamint uő. *The Kaiser's European Union: What if Britain had 'stood aside' in August 1914?* In: Niall Ferguson ed.: *Virtual History: Alternatives and Counterfactuals.* Basic Books, 1999. 1–91, 228–281
28. Vö. Paul A. Hanebrink: *A birodalom betegségei. A nemzetiségi kérdés.* In: Gáspár Zsuzsa szerk.: *Egy közép-európai birodalom. Az Osztrák–Magyar Monarchia, 1867–1918.* Officina Kiadó, Bp., 2008. 177–192.
29. Pulszky Ágost: *Demokrácia és nemzetiség.* In: *A szociológia első magyar műhelye. A Huszadik Század köre.* I. Gondolat, Bp., 1973. 494.
30. Vö. Aurel C. Popovici: i.m. 4.
31. Jászi Oszkár: *A nemzetiségi kérdés újabb fejleményei.* 1914. In: Litván György és Varga F. János szerk.: *Jászi Oszkár publicisztikája.* Válogatás. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1982. 196–204.
32. A realizmust a magam részéről mind a politikai filozófiában, mind a nemzetközi kapcsolatok elméletében irányadónak tekintem. Vö. John J. Mearsheimer: *The Tragedy of Great Power Politics.* W. W. Norton & Company, 2001, valamint Robert D. Kaplan: *Warrior Politics: Why Leadership Demands a Pagan Ethos.* Vintage, 2001.
33. *The Waves of Democratization.* In: Samuel Huntington: *The Third Wave. Democratization in the Late Twentieth Century.* University of Oklahoma Press: Norman and London, 1991. 13–26.
34. I.m. 14–15.
35. Vö. *Választójog és parlamentarizmus a 20. századi magyar történelemben.* In: Romsics Ignác: *Múltról a mának. Tanulmányok és esszék a magyar történelemlről.* Osiris Könyvkiadó, Bp., 2004. 226.
36. Nem értek egyet azokkal, akik szerint a harmadik ellenhullám is elkezdődött (ennek, pontosabban a demokrácia válságának globális és európai szinten számos jele van, de a korábbiakhoz hasonló valódi ellenhullámról – egyelőre – nem beszélhetünk), és Magyarország ebben is élen jár. A jelenlegi magyarországi helyzetet, ha nem is minden vonatkozásban elfogadható módon, de legalábbis a demokrácia kérdésében helyesen írja le a Méltányosság Politikaelemző Központ elemzése (A magyar jobboldal hatalomgyakorlását primer önkényuralomként értelmezni”, mert amögött „nem az önkényuralomra törekvés, hanem egy nemzetállam-központú demokráciaelfogás áll, mikor is a kormányzatnak a nemzetállami szuverenitás csorbításán fenntartásán kell önkörödnie”. Ezt a demokráciaelfogást a szerzők – Csizmadia Ervin, Cséry Péter, Jenei András, Lakatos Júlia, Nagy Attila Tibor, Novák Zoltán, Paár Ádám – szerint leginkább az „illiberális demokrácia” Fareed Zakaria által 1997-ben bevezetett fogalmával lehet leírni. Ennek megfelelően a 20. század eleji Magyarország politikai rendszerét antidemokratikus, pontosabban „nagyon kevésbé demokratikus liberalizmus”-ként lehetne körülírni, amely Bethlen István 1921-es kormányalakítása és az 1944. márciusi német megszállás között, a korabeli antidemokratikus „ellenhullammal” összhangban, nem a demokratikus liberalizmus, hanem az antidemokratikus illiberális irányába fejlődött tovább. Anélkül azonban, hogy – az európai országok többségével ellentétben – ez magának a parlamentáris rendszernek a felszámolásához vezetett volna. Ami természetesen nem jelenti azt, hogy ennek a politikai rendszernek „semmi köze” az 1944 márciusa után történetekhez. (Az „illiberális” fogalmát Fritz Stern vezette be *The Failure of Illiberalism. Essays on the Political Culture of Modern Germany* című könyvében. – Alfred A. Knopf, New York, 1972.)
37. Vö. *A dualista kísérlet.* In: Romsics Ignác: i.m. 66.
38. Vö. *A románok és a magyar nemzeti állam kérdése.* Románul [Arad] I. 1911. 131. sz. (jún. 16/29.) In: Vasile Goldiș: *Válogatott írásk.* Válogatta és az előszót írta Gáll Ernő. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1978. 92.
39. Vö. Pulszky Ágost: i.m. 487.
40. Jászi Oszkár a német hegemoniájú új államrendről – amely immár a Monarchiánál nagyobb léptékű integrációs formát is jelentett volna – és a nemzeti-nemzetiségi kérdés ezen belüli megoldásáról a következőket mondta a Társadalomtudományi Társaság 1916 tavaszán megtartott Közép-Európa-vitáján: „Közép-Európa [vagyis Friedrich Naumann Közép-Európa-konceptiójának a megvalósulása – M.G.] a nemzetiségi kérdés megnyitását jelentené, mert Közép-Európa belül a németiség és Magyarországon belül a magyarság természetes – mert reális gazdasági és kulturális fölényen alapuló – hegemoniájának végleges biztosítása mellett lehetővé tenné valóban méltányos nemzetiségi politika alkalmazását. [Nagyjából Jabotinsky szellemében – M.G.] A pánszlávizmus és dákrománizmus veszélyétől megszabadult Közép-Európa megtámadhatatlansága tudatában nemcsak megengedheti magának a nemzetiségi liberalizmus luxusát, hanem az új világ gazdaságnak egyenesen létfeltételévé válnék, hogy a területén lévő összes népek nyelvi, kulturális és gazdasági előnyeit kielégítse. Közép-Európa biztos rendje elképzelhetetlen a délszláv kérdés és a lengyel kérdés megoldása nélkül, viszont az európai fejlődés e két égető problémája a legkisebb áldozattal és az egész európai fejlődésre legkedvezőbb-

- ben csak közép-európai alapon intézhető el.” (*Középeurópa. A Társadalomtudományi Társaság által rendezett vita.* A Huszadik Század Könyvtára, 60. Politzer, Bp., 1916. 45.) Ebben az okfejtésben – kimondatlanul – az is benne van, hogy az új, német hegemoniájú európai integrációban a dualizmus kori Ausztriának mint állami entitásnak a fennmaradása legalábbis kétséges, Magyarországé viszont egyáltalán nem az.
41. Vö. *Plaidoyer pour la nation politique.* La Nouvelle Alternative 1990. 20. sz. *Quelle alternative a l'État-Nation.* Esprit 1991. 10. sz.
42. Vö. Molnár Gusztáv: *Az új Frontier.* Előadás a Liberalizmus és kollektív jogok c. nemzetközi konferencián. Dunaszerdahely, 1991. január 13. Rövidített változata megjelent a Bihari Napló 1991. jan. 29-i számában.
43. Vö. A nemzetállam Kelet-Európában. In: Kende Péter: *Még egyszer a párizsi toronyból.* Kortörténeti és politikaelméleti esszék, 1973–2003. Új Mandátum Könyvkiadó, Bp., 2003. 91–98. Kiemelések a szerzőtől.
44. Vö. Kende Péter: i.m. 98–99; 103.
45. Vö. Molnár Gusztáv: <http://vilagnaplo.hvg.hu/2013/02/11/szecesszio-vagy-dezintegralodas/>
46. Vö. Molnár Gusztáv: <http://vilagnaplo.hvg.hu/2010/07/11/barcelona-i-pillanatkép/>
47. Vö. www.provincia.ro
48. Vö. Molnár Gusztáv: *A konszociációs demokrácia esélyei Erdélyben.* A Magyar Műveltség Erdélyben című konferencián megtartott előadás. Sepsiszentgyörgy, 2000. okt. 6. In: Molnár Gusztáv szerk.: *Provincia 2000. Válogatás a folyóirat cikkeiből.* Pro Europa Kiadó, Marosvásárhely, 2001. 199. Vagy itt: http://www.provincia.ro/pdf_magyar/m000120.pdf
49. Vö. *A nemzetállamiság történelmi dilemmái Kelet-Közép- és Délkelet-Európában.* In: Romsics Ignác: i.m. 24–26.
50. A fenti tézis természetesen összefügg az államnak mint politikai közösségnek egyfajta politikafilozófiai fel-fogásával, amelynek értelmében az állam mint olyan hierarchikus, vagyis hatalmi vagy uralmi viszony, amit a legteljesebb demokrácia sem tudhat nem létezővé oldani. Vagy ha igen, akkor megszűnik, vagy legalábbis megszűnőfélben lesz maga az állam.
51. Vö. Romsics Ignác: i.m. 26–28.
52. Ez alátámasztani látszik a francia Jean Baechler Kende Péter szerint nem mindenki által osztott álláspont-ját, mely szerint „a demokrácia az emberiség természetes állapota”. (Vö. Kende Péter: i.m. 87.) Én annyiban árnyalnám a francia társadalomtudós tézisét, hogy a demokrácia a modern kori nemzetállam vagy nemzeti ál-lam (a kettő között nincs különbség, csak előbbi a modern állam nemzetközi jogi, utóbbi „nemzet-jogi” vonatkozását emeli ki) természetes állapota. De nem volt az a premodern birodalmakban és feltehetően nem lesz az a most még csak formálódó posztmodern vagy posztacionális birodalmakban, vagy az azok csödjé (*failed em-pires*) esetén várható globális anarchiában sem. (Vö. Robert D. Kaplan: *The Coming Anarchy: Shattering the Dreams of the Post Cold War.* Vintage, 2000.)
53. Ez a – Kárpát-medencei magyarság szempontjából – kétségtelenül tragikus látélet nem jelenti azt, hogy ne lehetne – ebben a helyzetben is – egy pozitív stratégiát kidolgozni. A kérdés részletesebb tárgyalása azonban meghaladja ennek az előadásnak a kereteit.
54. Peleg a *strife* kifejezést használja. Ez tulajdonképpen „küzdelmet” jelent, amiről annak idején Pulszky Ágost is beszélt.
55. Ilan Peleg: *Democratizing the Hegemonic State. Political Transformation in the Age of Identity.* Cambridge University Press, New York, 2007. 1.
56. Kiderül ez abból is, ahogy „a demokratikusan elfogadható és a hegemonisztikusan elfogadhatatlan közöt-ti nem mindig világos, mindamellett fontos különbséget” az alábbi történelmi példával illusztrálja: „Miközben számos megfigyelő a francia állam ama törekvését, hogy a parasztkból franciákat csináljon (Eugene Weber), általában legitimnek tekinti, talán azért, mert azt egy demokratikus köztársaság hajtotta végre, és a »cél«-pop-ulációk már valamilyen francia nyelvjárást beszéltek, a magyaroknak azt a törekvését, hogy 1867 után »elmag-yarosítsák« a saját területüket általában nem demokratikusnak [nondemocratic], keménykezűnek és – ennek a kötetnek a nyelvzetét használva – »hegemonisztikusnak« ítélték.” (Ilan Peleg: i.m. 35–36.)
57. Ilan Peleg: i.m. 46–48; 53; 73.
58. Dr. Ahmad Tibi izraeli arab politikus erre vonatkozó nyilatkozatát lásd itt: http://mideast.foreignpolicy.com/posts/2010/09/01/the_likud_partys_one_state_solution. Lásd még: <http://www.haaretz.com/opinion/israel-s-palestinians-are-not-a-minority.premium-1.494166>
59. Vö. Ilan Peleg: i.m. 177–178.
60. A mai izraeli és a száz évvel ezelőtti magyarországi helyzet analógiájáról lásd Molnár Gusztáv: <http://vilagnaplo.hvg.hu/2013/01/29/magyar-izraeli-parhuzamok/>
61. Azért beszélek 20. század eleji és nem általában kiegyezés korabeli magyar államról, mert a nem etnikai, de nem is csupán jogi értelemben vett „magyar nemzet” csak ekkor került többségbe a „saját” államában.
62. Csupán a példa kedvéért említem Romsics Ignácot, aki megállapítja ugyan, hogy az 1910-ben elért 54 szá-zalékos magyar többség „újabb 30-40 év alatt... nyilván még tovább növekedett volna”, a magyar nemzeti he-gemonia „progresszív” szemlélete helyett mégis a „30 milliós magyarság” és az „etnikailag homogén magyar nemzetállam” Rákosi Jenő és mások által hangoztatott nyilvánvaló képtelenségét hozza elő, amivel szemben – 2001-ben! – természetesen sokkal vonzóbb alternatívát képviseltek a „nem magyar nyelvi-kulturális közös-ségek”, amelyek „társnemzeti státust igényeltek, és kantonizálni akarták Magyarországot”, valamint „az 1860-as évek [...] politikusai” (Eötvös József, Kemény Zsigmond, Mocsáry Lajos), akik egyáltalán nem számoltak az-zal, hogy a magyarság többségi helyzetbe kerülhet, és így – következetesen liberálisokként – arra az álláspont-ra helyezkedtek, hogy „a magyar állam nem magyar nemzeti állam, hanem az országban élő népek és nemze-tek fölött álló semleges intézmény”. (Vö. Romsics Ignác: i.m. 101–104.) Romsics interpretációjára – a kiegye-zésre és ezen belül a magyar nemzeti államra vonatkozó régebbi és újabb releváns álláspontok kritikai bemu-tatásának a keretében – később visszatérek.
63. Vö. *Felkészülni azutánra* (1980, Bibó-emlékkönyv). Molnár Gusztáv: *Alternatívák könyve.* II Pro Philosophia, Kvár, 2007. 167–172.